

Тетяна Музика,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та філології,
ЗВО «Університет Короля Данила»
<https://orcid.org/0000-0002-2653-6108>
м. Івано-Франківськ, Україна

Інна Варварук,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та філології,
ЗВО «Університет Короля Данила»
<https://orcid.org/0000-0002-3407-8813>
м. Івано-Франківськ, Україна

Уляна Соловій,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та філології,
ЗВО «Університет Короля Данила»
<https://orcid.org/0009-0008-5111-3925>
м. Івано-Франківськ, Україна

**Антропологічна концепція Василя Барки як вияв
теоцентризму: феномен особистості в романі
«Жовтий князь» (Том II)**

**Vasyl Barka's anthropological concept as a manifestation
of theocentrism: the phenomenon of personality in the novel
“The Yellow Prince” (Volume II)**

***Анотація.** Антропологічна концепція Василя Барки у романі «Жовтий князь» (Том II) репрезентує феномен теоцентризму через складні взаємозв'язки між особистістю та релігійними інтенціями. У статті виокремлено основні аспекти авторського оприявлення феномену Людини для висвітлення відношень між людиною та вищими силами у літературному контексті. Василь Барка досліджує роль особистості в контексті віровчення та культурних уявлень епохи, зокрема у зазначеному творі. Згідно з християнською традицією, людина має високі моральні стандарти і потребує духовного вдосконалення. У романі «Жовтий князь» митець представляє своїх героїв як носіїв цих моральних ідеалів, а також як вразливих істот, підданих впливу зовнішніх обставин. У статті досліджується спосіб, яким автор використовує головних героїв, щоб ілюструвати цю*

концепцію, підкреслюючи важливість людської індивідуальності в контексті божественного плану. Досліджено характерні аспекти теоцентричної перспективи, виявлені через постаті головних героїв, їхньої взаємодії з навколишнім світом та духовні пошуки. Встановлено що сюжетно-композиційним тлом реалізації концепції особистості у романі «Жовтий князь» є тоталітаризм та голодомор як засіб винищення української нації. Відтак антропологічна концепція Василя Барки постає саме у контексті тоталітаризму як системи, суттю якої був «експеримент над натурою людини», намагання витворити власну (викривлену!) концепцію людини. Автор пропонує глибокий рефлексивний аналіз трагічних подій і їхнього впливу на людину в природу. У статті здійснено детальний аналіз антропологом «шлях», «Бог», концептів «гріх», «каяття», «любов», особливостей осмислення у творі проблем людської екзистенції. Простежено домінанти взаємодії особистості з релігійними символами та мотивами у творі. Через дослідження особистостей в контексті внутрішньої боротьби та пошуків героїв, автор розкриває складність та унікальність людської істоти. Роман нагадує нам про важливість моральних цінностей та віри в складних історичних обставинах і заохочує нас шукати духовну мудрість у найтемніших періодах нашої історії. Результати дослідження сприяють глибшому розумінню антропологічних концепцій Василя Барки та їх впливу на формування образу людини в літературі.

Ключові слова: християнська антропологія, антропологема, особистість, Бог, Василь Барка.

Summary. *Vasyl Barka's anthropological concept in the novel The Yellow Prince (Volume II) represents the phenomenon of theocentrism through the complex interrelationships between the individual and religious intentions. The article highlights the main aspects of the author's manifestation of the phenomenon of Man in order to highlight the relationship between man and higher powers in the literary context. Vasyl Barka explores the role of the individual in the context of the doctrine and cultural ideas of the era, in particular in the work in question. According to the Christian tradition, a person has high moral standards and needs spiritual improvement. In the novel The Yellow Prince, the author presents his characters as bearers of these moral ideals, as well as vulnerable beings subject to the influence of external circumstances. The article explores the way the author uses the main characters to illustrate this concept, emphasizing the importance of human individuality in the context of the divine plan. The characteristic aspects of the theocentric perspective revealed through the protagonists' figures, their interaction with the world around them, and their spiritual quest are investigated. It is established that the plot and compositional background for the realization of the concept of personality in the novel "The Yellow Prince" is totalitarianism and the Holodomor as a means of exterminating the Ukrainian nation. Thus, the anthropological concept of Vasyl Barka appears in the context of totalitarianism as a system, the essence of which was an "experiment on human nature", an attempt to create its own (distorted!) concept of man. The author offers a deep reflexive analysis of the tragic events and their impact on human nature. The article provides a detailed analysis of the anthropologemes "path", "God", the concepts of "sin", "repentance", "love", and the peculiarities of the author's*

comprehension of the problems of human existence. The dominants of the interaction of the individual with religious symbols and motifs in the work are traced. Through the study of personalities in the context of internal struggles and the search for heroes, the author reveals the complexity and uniqueness of the human being. The novel reminds us of the importance of moral values and faith in difficult historical circumstances and encourages us to seek spiritual wisdom in the darkest periods of our history. The results of the study contribute to a deeper understanding of Vasyl Barka's anthropological concepts and their influence on the formation of the human image in literature.

Key words: *Christian anthropology, anthropologist, personality, God, Vasyl Barka.*

Вступ. Василь Барка (Очерет) – видатний український письменник, чия творчість і глибокі філософські погляди зробили, безперечно, вагомий внесок у розвиток української літератури. У його творчості особливе місце займає роман «Жовтий князь» (зокрема, II том), де розкриваються складні психологічні та філософські аспекти людської особистості. У літературознавчих працях уже неодноразово наголошувалося на теоцентризмі як чільній прикметі світоглядної позиції митця: ревний християнин, Василь Барка своєю творчістю понад усе прагнув відкрити світу Божі істини, донести людству слова, зафіксовані у Святому Письмі, наблизитися до утвердження християнського ідеалу людського життя. Закономірно, що теоцентризмом маркована й авторська людинознавча концепція митця: антропологічна проблематика (покликання людини, сенс людського життя, різні вияви людського душевного, духовного та екзистенційного досвіду, морально-ціннісної орієнтації, індивідуально-особистісних вимірів гріха та віри, відчаю та покаяння тощо) набуває у контексті творів Василя Барки теоцентричного змісту, що дає підстави говорити не просто про теоцентризм, а про теоцентричну антропологію як важливий компонент художньої антропології письменника.

Методологія та методи дослідження. Дослідження антропологічної концепції Василя Барки та її вияву теоцентризму в романі «Жовтий князь» базується на комплексному аналізі тексту, використанні філософських та літературних методів і дотриманні історико-літературного підходу до розуміння контексту та ідей письменника. Застосовано літературний та філософський методи: детальний аналіз тексту роману «Жовтий князь» здійснювався з урахуванням антропологічних аспектів та теоцентричних мотивів та вивченням філософських принципів, які пронизують творчість Василя Барки, зокрема його поглядів на людську природу та відношення до божественного. Контекстуальний аналіз сприяв глибокому розумінню історичного та культурного контексту, в якому був створений роман

«Жовтий князь», для кращого розуміння ідей та тем, що в ньому висвітлюються. Використання цих методів дозволило отримати глибше розуміння антропологічної концепції Василя Барки та її вияву у романі «Жовтий князь», а також висвітлити феномен особистості у контексті теоцентризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, релігійна антропологія репрезентує особливий спосіб самоусвідомлення людини, специфіка якого полягає насамперед у тому, що «її [людини] сутність, існування, природа, призначення розуміються з контексту визнання вищої першооснови (духів, богів, божества або єдиного особистого Бога) та її особливих взаємин із людиною» [5, с. 129].

Літературознавець І. Набитович визначає роман «Жовтий князь» Василя Барки як «художній теологічний трактат», що репрезентує у художній формі репрезентує «головні аспекти догматики християнської церкви» [9, с. 24]. Підтвердження ця думка набуває в недослідженому другому томі роману, де релігійно-проповідницький компонент стає помітнішим і окресленішим. «Своєрідною енциклопедією основних правд віри, загальних теологічних понять» називає науковець і роман Василя Барки «Спокутник і ключі землі» [9, с. 26].

Християнська антропологія – вчення церкви про природу і сутність людини як образу і подоби Бога – позиціонується насамперед як «учення про особистість». Саме поняття особистості є центральним у системі антропологічних інтенцій Василя Барки. Його твори є своєрідним релігійно-філософським трактатом буття людини в постійному нерозривному зв'язку із Богом. У текстах Василя Барки внаслідок модифікацій та трансформацій біблійних сюжетів та образів «відбувається ідейно-естетичне оновлення загальновідомих констант, виникає додаткова аксіологічна напруга» [10, с. 57].

Насамперед у романах митця послідовно реалізується Ідея Бога, яка є «досвідом розв'язання основної напруженості антропологічної ситуації» [11, с. 102]. Бог як творець людини, як зразок життя стає ключем до розшифрування концепції людини у прозі митця; тому людське буття для Барки немислиме без Бога, вічного, трансцендентного.

Теоретик релігійної антропології С. К'єркегор основу вічності і трансцендентності трактував невіддільно від душі і духу окремої людини. Суголосний із цим твердженням і сам Василь Барка: митець переконаний, що людина лише тоді стає Людиною, коли переживає єднання з Богом, із трансцендентним; тоді, коли, за Скворородою, реалізується і знаходить свій вияв її божественне покликання. Істинне ж єднання, пізнання Бога, за Баркою, можливе лише на рівні індивідуальному – через індивідуальну, душевну і духовну зустріч із Ним. (Схоже, саме тому Василь Барка так любив години

самотності, під час яких отримував можливість відірватися від мирської суєти, заглибитися в читання Біблії, повністю віддати себе служінню Богові).

Морально-етичним, естетичним, філософським підґрунтям творчості письменника було Святе Письмо як «першоджерело «світових» сюжетів, універсальних архетипів, образів, символів» [8, с. 2]. Теоцентрична антропология Василя Барки заґрунтована на власному духовному досвіді прочитання Святого Письма та особистій «специфічній її екзистенціально-теоцентричній екзегезі» [7, с. 95].

Біблія стала для митця мірилом істини, стимулом до власних діянь і подвигів, прикладом способу життя за Божими заповідями. Відповіді на всі життєві питання «білий монах» радив шукати (що і сам постійно робив) у Біблії; завжди підкреслював, що саме в ній закодована Істина. Дослідниця І. Бетко свого часу наголошувала, що досконале знання Святого Письма завжди допомагало українським письменникам «на тлі вічного, загальнолюдського краще побачити й зрозуміти конкретно-історичне, національне в усьому його драматизмі» [4, с. 29]. Саме в Біблії, на думку Василя Барки, і оприявлена моральна програма людського життя; крізь призму Святого Письма він намагається осягнути смисл буття всієї нації, усього світу.

У романі «Жовтий князь» письменник розгортає цілу площину буття кожного українця як «окремішнього індивіда» (С. К'єркегор) та української нації загалом. Культурно-історична дійсність періоду голодомору, будучи важливим компонентом моделювання художньої дійсності, є тлом на якому розгортається домінантна релігійно-філософська парадигма осмислення людини.

Концептуальна площина осмислення людської особистості у межах роману «Жовтий князь» розгортається на основі біблійних антропологем «гріх», «покаяння», «спокута», «смерть», «любов», «милосердя», «добро», «Бог», «істина», «вічність».

Митець позиціонує український народ як націю обраних, вірних Христовій вірі. Українці, для яких християнська віра була невід'ємною часткою буття, як перші Христові послідовники повинні піддатися випробуванням віри: «Волею Господньою, народіві України призначилося, як апостолам, огненне: себто, мученицьке, ісповідництво віри: на своїй Голготі, заради права жити по істині Христовій» [1, с. 548]. На переконання Василя Барки, кожен істинний християнин повинен «нести свій хрест і хреститися огнем і Духом святим» [1, с. 548].

Смислообрамлювальним архетипом у другому томі роману «Жовтий князь» є антропологема шляху, мандрування, яке для української культури є визначальною культурно-історичною формою

національної ментальності. Так, мандрівка у пошуках прихистку малого Андрійка Катранника на тлі страшних подій, будучи детермінантним сюжетно-композиційним елементом, є глибоким символом – «свічкою надії», «свічкою віри» в безсмертя і незнищенність духу Людини, цілої нації. Усе побачене і пережите, смерті близьких людей, страшні, емоційно наснажені картини масових убивств маленьких дітей, розстрілу цілих сіл, зморених голодом сімей, описані в романі, є кодом історичної пам'яті нації, національної свідомості. А збереження життя Андрійка символізує перемогу однієї маленької Людини, особистості над світом безбожництва, знеособлення, світом страху та смерті.

Антропологема шляху поступово перепроєктовується з особистісного плану на загальнолюдську площину. Василь Барка позиціонує людське життя як шлях (причому завжди сповнений страждань та випробувань) до Бога. Митець усе своє життя шукав причин та шляхів вирішення морального занепаду суспільства і зрозумів, що закодовані вони в людському гріху: першопричина людських страждань, упевнений Барка, закорінена у гріховності людського життя.

Концепт гріха є чільним компонентом формування авторської концепції особистості. Так, згідно з біблійною теорією, людина – грішна у своїй сутності. У сучасному світі людство втратило зв'язок із Богом, адже надто сильно прив'язане «душею до грядки, де росте – до плотського життя» [1, с. 565]. «Життя зведено до повної знедуховленості! – зруйновано, знесено, спустошено всі сфери духовності, створені протягом довгих століть» [1, с. 578] – саме в цьому, на думку мислителя, і полягає причина всіх бід та проблем.

Однак, за Баркою, лише визнання власних провин, покаяння та спокута (про це йдеться й у теорії С. К'еркегора) дає можливість стати Людиною, особистістю. Саме усвідомлення власної гріховності (свідомість гріха, переживання гріха, рефлексія гріха, гріх як чинник екзистенційного досвіду є проявом особистості.

Теоцентричний аспект осягнення суті людського буття у прозі Василя Барки закладений у багатоманітті релігійної символіки. Символічний модус художньої дійсності є чільним компонентом формування християнського морально-етичного підґрунтя розвитку нації як єдиного правильного шляху збереження нації. У структурі прози Василя Барки символи є «віддзеркаленням духовної структури універсуму, максимально близьким уподібненням, “дзеркалом” краси Божого світу» [6, с. 6].

Проблема людських страждань знаходить своє розкриття через символіку храму. Так, в епоху середньовіччя «панівною формою екзегези тексту Святого Письма стає христоцентризм із визначальним

духовним виміром людини» [5, с. 124]. Згідно із цим розумінням людське тіло розглядається як «храм душі», а душа виступає мірилом особистості.

У прозі Василя Барки храм, церква, втрачає традиційне розуміння (сакралізоване місце молитви, душевне й духовне єднання з Богом у християнстві завжди означав місце зустрічі з Богом, єднання людської особистості з Божою сутністю), стає символом знецінення загальнолюдських цінностей¹, занепаду моралі, осквернення найсокровеннішого, впадання у гріх. Так, у романі «Жовтий князь» церква («біла, як празниковий хліб»; а хліб для письменника, зокрема в цьому романі, – найбільша святиня), перетворюється на склад напівзігнилого зерна, обмерзлих картоплі та буряків, дощок: «Всюди порохнява і павутиння в руїні, якою обернувся недавній храм, – а був чистий, мов зірка» [2, с. 43]. Овочевий склад знаходиться в руїнах колишнього Срібного собору («Рай»). Символ церкви десакралізується, набуває ознак профанації: тут, «де колись повчали: возлюби ближнього, як самого себе! – тепер безперестанку повчають: ненавидь ближнього, як самого себе!» [3, с. 78].

Принципово важливо, що сюжетно-композиційним тлом реалізації концепції особистості у романі «Жовтий князь» є тоталітаризм та голодомор як засіб винищення української нації. І. Набитович називає голодомор лише одним «із мотивів, одним із засобів зовнішньо-композиційного значення», надаючи архіважливого значення проблемам, пов'язаним із виразним християнським світоглядом письменника, – «духовного життя, терпіння й майбутнього воскресіння *homo religiosus* у руслі релігійно-філософської традиції та теології християнської Церкви» [8, с. 26].

У такому аспекті концепція особистості, представлена в тексті, прагнення героїв до «виокремлення з-поміж юрби» протиставляються антропологічній тоталітарній концепції. Основним завданням тоталітаризму було не тільки повне знедуховлення («погасити християнство назавжди» [1, с. 515]), деморалізація, а й знеособлення, перетворення кожної людини на машину – без емоцій, власних думок, бажань.

Тому Василь Барка наголошує, що людина є Людиною, коли вона виділяється з юрби, протистоїть абсолютному знелюдненню, намагається щосили вирватися із пут буденності, невірства, дегуманізації, коли намагається скинути з себе тавро «людини натовпу» покладене тоталітаризмом. Героями, які в найважчі хвилини намагаються будь-що вирватися із лабет є дід Крихта, Андрійко Катранник,

¹ Морально-ціннісний аспект людської екзистенції та категорії сакрального / профанного є об'єктами розгляду наступних підрозділів.

Павлик, сестра Мелітина, ігуменя монастиря, дід Полуниця («Жовтий князь»).

Герої роману протистоять «моральному розгоєнню народів», спровокованому «руйнуванням релігії, сімейної форми життя, патріотизму, громадянських устроїв з честю, правдивістю, відвагою, достоїнством, непідкупністю» [1, с. 15].

Тоталітаризм у другому томі роману «Жовтий князь» представлений як система, суттю якої є «експеримент над натурою людини», намагання витворити власну (викривлену!) концепцію людини: «коли звільнити людську істоту від усього, наданого їй від цивілізації і культури, тоді виявиться і зостанеться “чистий” виріб природи» [1, с. 577], який за тоталітарними принципами «годиться» для побудови нового світу: («хамообразний тип, оббруднілий до худоб’ячої личинності: подібно до таких “чистих” зразків природи, як свиня, і гірш від того, як шакал і гадюка» [1, с. 577]). Тоталітаризму, в якому «ціною крові, мабуть, десяти мільйонів і бездонного горя народів: потоплених в голоді, в розбої, грабежі, мародерстві, – уже звільнено людську особистість від усього ... духовного і матеріального» [1, с. 578], Василь Барка протиставляє власну концепцію людини, яка живе згідно з приписами моралі, любові, добра та милосердя.

Задля віднайдення правильного шляху, розуміння смислу життя, повернення у власні душі християнських постулатів буття українці мусять спокутувати гріхи, пройти певний шлях очищення, мета якого – повернення до Бога, життя з ним і в ньому. Вічним символом спокути є образ-архетип Христа як відкупника, як надії на вічне життя. У цьому контексті особливого семантичного наповнення в романі «Жовтий князь» набуває образ чаші, на якій намальований Ісус Христос, розп’ятий на хресті, коло якого Богородиця й апостол. Це зображення є глибоко символічним та акумулює два різновекторних потрактування цього символу: чаша – втілення пережитого терпіння (чаша страждань) – водночас мислиться і як надія на спасіння. Вона – «найдорожча коштовність», яка стала для українського народу «вмістилищем огню і світла небесного». Це важливий для світобудови Василя Барки символ духовного відродження людськості, навернення людства до Божих заповідей; це символ спасіння людства через спокутування Христом ціною власної крові. Також чаша символізує перемогу над людським гріхом: «Тоді зійде чаша з глибини, крізь поверхню морозної смерті, в новий досвіт; відновляться дари Христові: для всіх, що грішні і не мають виправдання, крім молитви» [2, с. 56].

Як творіння Божі, герої роману терплять муки голоду, помирають, але залишається надія на їхнє майбутнє воскресіння, на підставі чого

роман визначають як «розгорнуту і величну християнську метафору Літургії Вірних, своєрідну контамінацію євангельського сакрально-профанного світу другої чверті ХХ віку» [5, с. 129].

Сповідування християнських приписів, на переконання письменника, є необхідною умовою для реалізації себе як людини, свого людського призначення і відтак – нетлінності людської душі: «Хто прагне вічного життя, повинен, несучи свій хрест, подвигом посвятитися Господу: іншого напрямку в порятунк від огню вічного не дано» [1, с. 662]. Таким чином, у романістиці Василя Барки знаходить своє пряме втілення один із найважливіших християнських постулатів: «Нехай кожен візьме свій хрест і йде за мною!» Іти шляхом Христовим, відчутти муки і страждання, а згодом – «воскреснути», переживши стан катарсису, – ось основні норми буття українського народу, осмислені в романі «Жовтий князь».

Висновки. Отож релігійне розуміння особистісного начала в контексті роману «Жовтий князь» реалізується у кількох концептуальних площинах. У розумінні Василя Барки особистість – це людина, яка дотримується наданого їй Вищим началом статусу істоти «створеної за образом і подобою Божою», сповідуючи життя згідно з моральними приписами християнства.

Митець розглядає душу і дух окремої людини як основу вічного і трансцендентного, наголошуючи, що «Христос Вседержитель створив наш видимий світ із чудесністю краси і повнотою джерельності для прожиття, але тільки як тимчасовий, як перехідний...» [1, с. 506]. Звідси, за Василем Баркою, душа людини, не спотворена мирським негативом, зможе максимально наблизитися до вищого, осягнути трансцендентну даність.

Отже, ключ до розуміння особистісної концепції Василя Барки сформований на сквородинівській тезі «Той, хто знає Бога, – той усе своє розуміє...»: Самопізнання можливе тільки через Богопізнання. Шлях до себе, на переконання Барки, лежить через дорогу до Бога, шляхові до власного серця передує шлях до свого Бога. Тільки пізнавши себе, осягнувши сенс власного існування, своє покликання, людина стає Людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барка В. Жовтий князь : документальний роман. Т. I і II. Нью-Йорк; Харків: Українська Вільна Академія Наук у США, 2008. 772 с.
2. Барка В. Поезія. Жовтий князь. К. : Наукова думка, 2000. 299 с.
3. Барка В. Рай. Нью Йорк : Вид-во «Свобода», Джерзі Ситі, 1953. 309 с.
4. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття : монографія. Zielona Gora ; Kijow, 1999. 160 с.

5. Близнюк Р. Релігійна антропологія : християнське вчення про людину в історичному і сучасному контекстах . *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Філософські і психологічні науки* . Івано-Франківськ : ПНУ, 2010. Вип. 8. С. 124–130.
6. Головань Т. Естетична природа поетичного мислення Василя Барки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. К., 2003. 20 с.
7. Кісь Р. Теоцентрична антропологія Сьорена К'єркегора і категорія окремішнього індивіда (антиномії чи взаємозв'язки). *Transfiguratio Преображення. Альманах християнської думки*. Л., 2003. С. 90–98.
8. Лановик З. Біблійна антропологія: національні образи світу у Святому Письмі. *Studia methodologica*. Тернопіль : Ред.-видавн. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 77–80.
9. Набитович І. Й. Категорія *sacrum* у художній прозі ХХ–ХХІ століть: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06. Львів, 2009. 36 с.
10. Нямцу А. Літературні архетипи у світовому літературному контексті. *Sacrum і Біблія в українській літературі* [за ред. І. Набитовича]. Люблін: Ingvarg, 2008. С. 49–60.
11. Табачковський В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неєвклідової рефлексивності». К. : Видавець ПАРАПАН, 2005. 432 с.